

պահուել, ինքն յանձնել պիտի գտնել երբեմն իւր նախորդ գործին ալ: Այս անսովն շրջման արդասօրէն են ոչ միայն Հայերենի՝ այլ նաեւ ամեն լեզուի մանաւանդ Տնոց անմարտնչելի երեւոյթներն: Թեւ եւ այդպէս երբեք չեն արդարանար անոնք՝ որոնք կամայական գրութեամբ գրուող վերպակներով հրատարակել կը լեցնեն: Այս խնդրոյն նկատմամբ գրութեանց աստեանի տարիներ յառաջ գրական ասպարէզն ողողելուն հաշն անպտուղ մնալը՝ շատ հաճախական յիշատակ մը չի գտնուողանք ի մեզ. եւ օրհնութեամբ պիտի շփոթուին մեր յաջորդաց լրացի ալ անոնք՝ որոնք եկեթակայական հաճոյից, անձնգիւրու թեմանց, կամ լոկ կուսակցութեան ազատ, կամ՝ պայման արգելանք յառաջ բերելու գիտելից նպատակաւ արգելք եղան արգելու լուծան հաճախեալ եւ լուսաստիւսա բազմաշմուռ թղթաւանդ շարունակուելուն, զորոնք՝ կարողութիւն անհնաւորն չափ պիտի որոնել մեզի հետ հայ արեւուն: . . .

Պ. Թորոսեան կ'ըսէ "կը ցախի" միայն որ հակառակ իմ փափաքին չկրցի մանաւանդու համար օրհուրդ ու հաշիւով երբեք գտնել, որով ի հարկի ունի փոյլ մը որոնած կ'ըլլար գաւազդէին, որովհետեւ նոյն իսկ փոքրերն զայն բռն ողջ սերտելով՝ մտքերն իր սրի եւ մտքերնին բուն մը պահելու կը վարժեն: Ասկայն Պ. Հեղինակին, գիրքիմաց եւ պարզ ստանաւորներն չգտնելուն համար արժան չէ համարած գաւազարդէ մը այնչեղ փնտաւած "ճափուր" եւ ինչոպիսի բառերով, որ աստեաններն արտադրել: Որովհետ որ ալ Մեծ. Թորոսեան չի պարզութեան եւ մանկական հասկանքի բլլլլուն համար արդարանայ օտար Տնոց, բայց ընտանեացած աստեաններ մը, սակայն անանոց օտար անուանց (թեւեւ ցանցաւ): Կիրառութեամբ օրի մը կը իր երկին, զորոնք սակայն ազգային կենդանութեանց մէջ դիրքաւ կարեկն իր գտնել:

Պ. Թորոսեանի այս եւ նախորդ գաւազդէներն աւելի օգտակար կ'ըլլան մանկանց, ի՞նչ ուսուցիչներն ալ գիտեալ սկզբուն համեմատ վարուել: Կը մտցնենք անոնց ընդունելութեամբ, յառաջ եկած արգելանց զախիքներէն կազմուած միակ եւ արժանի վարժահասոյց պատին, անձնաւուրէ Լեզունային վատակեալ գլխուն: Ս. Ս.

Ծ Ա Ղ Կ Է Փ Ո Ւ Ն Ջ

1. Դարձեալ հայկական մարտարապետութեան մասին:
2. Շահլաման Գ. — 3. Արքայ Թովմանուհի: — 4. Մեծարթ Թէ Մաշտոց — 5. Գրական տղուծիւններ:

1. Գործիւն հայ-խալ մարտարապետութեան մասին: — Դանձօթ հրատարակագիրն Պր. Հ. Առաքելեան "Մշակի" մէջ (թ. 77) մանաւանդական մը քրտն Ե Տեր-Մովսէսեան մայրաքաղաք Վարդապետին առեւերն զեկուցադրել վրայ, որ "Պեղումն աւերակայ Յ. Կրթիչի" (Չուրթի) կեդրոնաց, մեր լեզվածին, անուր կը կրէ: Այս զեկուցումը՝ կ'ըսէ յորդգ Մատենադար, "առանձին

կարեւորութիւն է ստանաւ" այն տեսակետից, որ նա արեւորում է մի նշանաւոր Տարց, որ մեծ կապ ունի հայկական կուլտուրայի պատմութեան հետ: Այդ Տարցը՝ հայկական ինքնուրոյն մարտաբապետութեան գոյութեան հարցն է, որ Տարց, որ առանձնապէս կարեւորութիւն է ստանաւ մանաւանդ այժմ, երբ հին հայկական մարտաբապետութեան հարցը գրաւել է լեզուն եւ քաղաքական գիտնականներն ուղարկութիւնը: "Հոս յառաջ կը բերէ Պր. Առաքելեան Պր. Մաշտոցի միայն մասին յոյանած արտաքր կարգի ուղարկաւ կարծիքը կամ տեսութիւնը, որուն նկատմամբ նաեւ բաց թերթիս մէջ խօսուած էր (առ. ՀԱ. 1904, էջ 95):" Եւ կը յաւելու. "Եթէ ճիշդ է, որեւէ, որ գոյութիւն է ունեցել հայկական ինքնուրոյն մարտաբապետութիւն, ի՞նչ ճիշդ է Պր. Մաշտոցի գովելու ցոյցմանը, թէ հայկական ինքնուրոյն մարտաբապետական սքր օրինակ է հանդիսացել եւրոպայի շինութիւններին համար, պարզ է որ ընդհանուր եւրոպական կուլտուրայի գանձանակին մէջ հայերը եւս ձգել են իրանց լուծան եւ հայկական մարտաբապետութիւնը եւս հանդիսացել է այդ կուլտուրայի արտաքրայիններին մինչը, — Այս, ճիշդ է Պր. Մաշտոցի ցոյցմանը, թէ հայկական մարտաբապետական սքր մը գոյութիւն ունեցած է եւ այն մարտաբապետական սքր արեւմուտքի շինութեանց եւս օրինակ հանդիսացած է, այն տեսակետով՝ որ հայկական մարտաբապետական սքրն նախնական կողմերը կամ ազգրիւն տախկան, զուցէ ասորական կենց պղծ բլլալ, բայց Հայաստանի մէջ զարգանալով, հայկական ինքնուրոյն ասորը հաշնելն վերջը՝ արեւմուտք անցած է, իր օրինակ մասայելու: Այս հաստատ իրաւութիւն է եւս. եւ Պր. Մաշտոցի գովելի բարբարոս պահով այս հաստատ իրաւութեան վրայ՝ այժմ զբաղած է գրաւոր աղբիւրներ լրջրելով եւ աւելի համոզիչ ու փայլուն փաստեր օրնելով՝ իւր գրութիւնն գիտնականներուն հիմնական եւ ընդունելի ընծայեցնելու համար: Իսկ առաջինպ ամուսն ալ աստեանական մարտարապետական պիտի իլլէ զէպ ի Հայաստան: Ի գործին վերջապէս պիտի հրատարակէ այն՝ Հայ-խալ եւս արտաքրայիններն անուն հատորը, որուն անձնանցը կը պատեն մեզի հետ շատ շատեր: — Բայց տաւ շուշա հայկական "ինքնուրոյն" մարտաբապետութիւնը չի ներկայացնելու առաջին գէպը՝ որով յայտնի եղած բլլալ թէ Հայերն եւս "ընդհանուր եւրոպական կուլտուրայի գանձանակին մէջ իրանց լուծան ձգել են", եւ ոչ ոք վերջին, հարկաւ հնաթիւնը՝ ս գիտն, աստեան ինչէր ունի տախկան իւր գաւառոր փուլը խաւերուն ասկ, զորոնք հնախոյը կը ձգեն յամուսն աշխատանքութեամբ հնախոյն անպատեանութեան խորշն գուրը հանել: Կու զայ օր մը՝ եւ այն օրը մեզմ շատ հեռու է, երբ կը տեսնենք նաեւ Մաշտոցի "գրի գիտն" յառաջ՝ Հայց գրին ինչ մեծ գեր խաւաղացած բլլալ — լրատարակութեան պատմութեան մէջ: . . .

2. Զարգումն է — Երկու տարի կար արեւն անուանի հայ երգչէններուն Շահլամանուրա

բոլորովն մեռած էր հանրաթեան համար — իւր ծանր
և անբուժելի հիւսուածքեան հետեւեալը. իսկ հի-
մայ Պեռեմերազեն Մշակի՝ եղած հեռագիրը մը
կը գումարէ Ըսհյամանի ֆիլիքրաւան մահն եւս:
Ըսհյամանի երգչի մեծ հաշիւ հանած էր: «Կրտ-
նայրն» կրտն Մշակ, (Թ. 91) հաղաւթիւս ուժեղ
և անործելի ծայրերից էր, որ նախ հանդէս եկաւ
մայր երկրում հայկական երգեցողութեան մէջ,
այսու եւրոպական բարդ եւ զժամար գործերի մէջ:
Ըսհյամանի երգած մի երկու երգ Կոստադրովան
են եւ հրատարակված, ինչպէս օրինակ, 2-րդ հոս-
ով ձեւի երգը: Ըսհյաման ունի նաեւ յոգեւած-
ներ գրած Մշակի մէջ այլեւայլ ինքիբերրու
վրայ եւ մասնաւորապէս իւր մասնաճիւղին —
երաժշտութեան եւ երգի:

3. Աբգար Եւփանէսեան Կ. — Հայ գրադա-
նութիւնը Արգար Եւփանէսեանի մահուամբ
բաւական զգալի կորուստ մը կ'ունենայ: Ոմանք
զԱբգար Եւփ. կը ճանչնան միայն «Փորձ» եւ
«Արձագանք» թերթերէն, որոնց հետ սիրտ կա-
պուած է անոր անունը, սակայն Ա. Եւփանէսե-
անի գործունէութեան շրջանը միայն ժողովրդով
չէր պարփակուիր: Հանգուցեալն աշխատած է
նաեւ այլեւայլ առարկաներու վրայ եւ այլեւայլ
կերպով շատ ծառայութիւններ մատուցած է ազ-
գին իւր խմբակի, իւր ստույգի, հոգաբարձու,
վարիչ, անգամ եւ նախագահ այլեւայլ գրող-
ներու եւ զանազան ընկերութեանց եւս: Հայ
ազգն եւ հայկական գրականութիւնն եւրոպացեաց
ծանօթացընելու գիտամարժէք մանաւ մը ձեռնադա-
կած էր — Armenische Bibliothek ընդ-
հանուր տիպոսով — շուրջ մը հայ երեւելի մա-
տենագրաց գործերէն գերմ. Թարգմանելու եւ
հրատարակելու: Նման բան մը փորձեց նաեւ վեր-
ջերս գաղ. լիբլուս: Ա. Եւփ. գործակից էր նաեւ
հայերէնագէտ Գր. Ֆրիկի հրատարակած «Հանգե-
հայտագրութեան» վաղամուկի թերթին: Մեկ
խօսքով՝ «Աբգար Եւփանէսեան արտայայտու-
թիւնը» — Յարաւ համառօտ խօսքի մը մէջ կ'ա-
մփոքի — Նշանակում է մարմնացեալ եւանդ եւ
անխնայ աշխատանք՝ բազմաառակ առարկանե-
րում» (Թ. 16):

4. Մեղիզ Իկ Մաշոյ: — «Մշակի»
(Թ. 84) մէջ Պ. Լէօն գրքէն ուշագրաւ քննադա-
տական մը կայ «Ազգայնական Հանդիսի» վերջին
գրքին վրայ, ուր ի մէջ այլոց իրաւոր անհիմն կը
համարէ Ազգ. Հանդիսի խմբագրին այն կարծիքը՝
թէ այսօրեան «Մարման» շէնը Մ. Մեհրապալ (Մաշ-
ոյ) բնական գիւղն է: Պ. Լէօ կ'ըսէ. «Մեհր-
նախ եւ առաջ շէնը հասկնում, թէ Բնջ միայն
ունի վիզիւսեան կանչել Մոսկու խորհրդանշան,
քանի որ սա Մեհրապալ կենդանագրութիւնը արա-
գիւլ է զորինքն աշխատութիւնը: ... Յայտնի
է, որ Մեհրապալ անունը միայն խորհրդանշան
է գործածուած, մինչդեռ Աբգիւնը եւ
Ղաւթար Փարպեցին հայոց առաւելի գիւ-
տի հեղինակներն են: Եւսուածն է եւ Մաշ-
ոյն, այնպէս որ այժմ, երբ խորհրդանշան
պատմութիւնը այնքան կ'ազդեցնէ թիւ
էնթարգիւմ, ամենքը լաւ են համա-
մարտեցնելու իւր ծանր անբուժելի հիւսուածքեան հետեւեալը. իսկ հիմայ Պեռեմերազեն Մշակի՝ եղած հեռագիրը մը կը գումարէ Ըսհյամանի ֆիլիքրաւան մահն եւս: Ըսհյամանի երգչի մեծ հաշիւ հանած էր: «Կրտնայրն» կրտն Մշակ, (Թ. 91) հաղաւթիւս ուժեղ եւ անործելի ծայրերից էր, որ նախ հանդէս եկաւ մայր երկրում հայկական երգեցողութեան մէջ, այսու եւրոպական բարդ եւ զժամար գործերի մէջ: Ըսհյամանի երգած մի երկու երգ Կոստադրովան են եւ հրատարակված, ինչպէս օրինակ, 2-րդ հոսով ձեւի երգը: Ըսհյաման ունի նաեւ յոգեւածներ գրած Մշակի մէջ այլեւայլ ինքիբերրու վրայ եւ մասնաւորապէս իւր մասնաճիւղին — երաժշտութեան եւ երգի:

բուժ գործած էլ Մաշոյն անբուժելի հիւսուածքեան հետեւեալը. իսկ հիմայ Պեռեմերազեն Մշակի՝ եղած հեռագիրը մը կը գումարէ Ըսհյամանի ֆիլիքրաւան մահն եւս: Ըսհյամանի երգչի մեծ հաշիւ հանած էր: «Կրտնայրն» կրտն Մշակ, (Թ. 91) հաղաւթիւս ուժեղ եւ անործելի ծայրերից էր, որ նախ հանդէս եկաւ մայր երկրում հայկական երգեցողութեան մէջ, այսու եւրոպական բարդ եւ զժամար գործերի մէջ: Ըսհյամանի երգած մի երկու երգ Կոստադրովան են եւ հրատարակված, ինչպէս օրինակ, 2-րդ հոսով ձեւի երգը: Ըսհյաման ունի նաեւ յոգեւածներ գրած Մշակի մէջ այլեւայլ ինքիբերրու վրայ եւ մասնաւորապէս իւր մասնաճիւղին — երաժշտութեան եւ երգի:

5. Գրիգոր Կոստանիսեան. — Գաղղիայի
Հայերէնագէտն Պրոֆ. Ա. Մէլիք Journal
Asiatique մէջ (1903, Դայ. Գիւտ. Թուրքիէն
արտատոյ.) քննութիւն մը գրած է հայերէն
քանի մը հին ձեռագրած գրութեան վրայ եւ
համարած միւս լալ Պարթիկ Լիդուարմանական
ընկերութեան Յիշատակարանաց, մէջ՝ հայ-
հոյսի եւ Գրիգոր Կոստանիսեանի մասին,
որոնց վրայ մեծ ռուսից ընդարձակ անդեհու-
թեան աշխատանքները, թէ ինչ անորոշա-
կան թարգմանութիւնները, Դայիպէս թերթի
աշխատակից Գր. Բ. Խալաթեանի Die iranische
Heldensage bei den Armenier հետազոտու-
թեան մասին, որ Zeitschrift des Vereines für
Volkskunde in Berlin այս առարան 1. Թուով
սկսաւ հրատարակուիլ, եւ Գր. Բ. Թալաթեանի
Die Anfänge des armenischen Mönchtums mit
Quellenkritik աշխատութեան՝ որ ի թերթին
ZK. (Հար. Ին. Պրակ. Ա) լոյս տեսաւ:

ՅԷՏԻՎ

ԲՈՒՆԻՆԵՐԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՄԱՍՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Ընդունիլն եւ համեմատու-
թիւն ծննդայ նորագիւտ ծնողներն. 161:
Նոնոսի մեկնութիւնը Գիւղը Ստուանաքանի
հինգ ծաղիկ. 165:

ՊԱՍՏԱԿԱՆ — Նոնոսի մեկնութիւնը միշտ ազգայնացը —
ապր. տնտեսութեան ծնունդ անցնելը. 173:

ՑԻԼ. Մեծօրիակ Ե. Պրոքսանիս (պատկերա-
գրագ). 180:

ԷՆԴՈՒՍՏԱԿԱՆ — Հատերէն եւ հայերէն. 180:

ԼԵՃՈՒՍՏԱԿԱՆ — Ստուանաքանի նետազո-
տութիւնը. 184:

ԱՇԽԱՆԱԿԱՆ — Հայաստան, Բրազիլիան եւ
արեւմտեան Պարսկաստան Բաքուական-Սարգի-
սանիստ սեպագրերու համաձայն. 186:

ՆՈՒՍՆԱԿԱՆ

Դիտողութիւն մը. 188:

ՆՈՐ ՀՐԱՍԱՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. 188:

ԺԱՆԵՐՈՒԹԻՒՆ — 1. Դարձեալ հակական ժառան-
գաւորութեան մասին: — 2. Շահաման Կ. —

3. Արգար Եւփանէսեան Կ. — 4. Մշակի թէ
Սաշոյն: — 5. Գրական նորութիւններ. 191:

ՀՐԱՍԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ՊԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ՆՈՒՍԱԿԱՆ

4. ԲՈՒՆԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ, ՄԻՒՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆ